

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК В ЖИТТІ ОСОБИСТОСТІ

Запропонована стаття торкається певних проблем розгляду соціалізації морального розвитку особистостей у суспільстві, певних відмінностей між людьми, що виявляються в особливостях особистості (менталітеті, культурі та ін.), які слід ураховувати.

Ключові слова: ментальність, особа, розвиток, відмінність.

На часі стали певні проблеми розгляду соціалізації морального розвитку особистостей у суспільстві, певних відмінностей між людьми, що виявляються в особливостях особистості (менталітеті, культурі та ін.), які слід ураховувати.

Якщо розглядати такі поняття як розвиток особистості та соціалізацію особистості всебічно і неупереджено важко уникнути певного еkleктичного підходу, що став досить популярним у сучасних психологів-практиків. У традиціях природничо-наукового знання можемо згадати визначення: соціалізація – процес, у ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних для її життєдіяльності в суспільстві. Типове і досить сміле визначення соціалізації у вітчизняній науковій традиції: соціалізація – це процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості [4].

Певним чином це стосується онтогенезу як процесу оволодіння індивідом соціальним досвідом шляхом засвоєння певної системи соціальних норм, цінностей, ролей і культур, перетворення дитини на активного учасника суспільного і культурного життя. На поведінку особистості у суспільстві впливають, визначаючи її, й у всіх суспільствах існують соціальні норми, які передбачають певні життєві обов'язки, певні обмеження, стосуються того, яка саме поведінка є схвальною для членів даного суспільства, для членів тієї чи іншої групи в цьому суспільстві тощо. Незаперечною є думка, що суспільні та культурні цінності, традиції, громадська думка, соціальні норми виробляються саме у великих соціальних групах. Але такою великою групою було і населення Германії періоду панування фашизму як ідеології.

Якщо так, як і Т. Парсонс [4] відмітити, що соціалізація є динамічним процесом, пов'язаним зі структурною організацією суспільства, а головний її механізм – пристосування – покликаний згладити, сублімувати конфлікти особистості й суспільства, тобто не допустити відхилень у поведінці, то можна ще краще зрозуміти ті процеси, що мали місце в суспільстві, у науці, у культурі фашистської Германії. Чи варто говорити про розвиток як особистості в ході такого процесу соціалізації? Якщо в суспільстві стають елементами "нормального" світосприйняття прояви сексизму (світосприйняття, пов'язаного з певними гендерними стереотипами, пануванням сприйняття представників певної статі як "нижчих" істот), расизму, гомофобії (іраціональний страх і негативні стереотипи, поширені щодо тих, кого зараховують до гомосексуалістів, дотримування певних гендерних стереотипів) і т. ін., то відповідним чином це не може не вплинути на процес соціалізації й у такому суспільстві тих чи інших певних осіб.

Коли щодо значної кількості осіб у суспільстві нормою стають прояви моральної ексклюзії (moral exclusion) (тобто сприйняття певних осіб або груп як таких, що знаходяться поза межами умовної області поширення законів моралі і справедливості), то як саме відбувається соціалізація і особистісний розвиток таких осіб та осіб, що відносяться до більшої частини суспільства? А якщо розглянути їх з позицій тогочасної науки, що панувала в період фашизму в Германії? Звісно, можна згадати, що на розвиток тих і тих осіб мали вплив різні великі соціальні групи, до яких вони себе також відносили, відносячи себе також до населення Германії.

У відповідності до духу часу (Zeitgeist) змінюються наукові слововживання, уявлення про нормальне і ненормальне, про корисне чи шкідливе, про сприяюче і не сприяюче розвитку. У сучасному світі все менше і менше сприймають за вірне таке визначення, як представники "примітивних народів", але ще на початку минулого сторіччя в науковців воно було досить широко вживаним. Ще в 1930-ті роки минулого сторіччя науковці вважали (і називали) корінне населення обох Америк, Африки і навіть Індії "примітивними", "нерозвинутими" народами. Навіть ті з них, хто, як К.Г. Юнг, своїми працями значною мірою перекреслювали це визначення. Тож розвиток асоціювався здебільшого зі стимулюванням розвитку мислення і логічності вербалізації його результатів, з роботою головного мозку. І незаперечним стали уявлення, що насамперед "працювати головою", "умикати свідомість" треба для розвитку, і без уявлення про це як про головне не може існувати розвинута особистість, представник розвинутої культури.

Але ж дослідження істориків залишків цивілізацій, що існували до колонізації Америки доводять про високий рівень тогочасних наукових знань (і не лише порівняно з аналогічними тогочасними європейськими, а і значно більш пізніми), що активно застосовувались у житті корінного населення Америки тих часів. Дослідники ж певних особливостей представників корінного населення Америки почули від них твердження, що білі люди божевільні, бо "говорять, що думають головою. Жодна здорова людина не думає головою. Ми думаємо серцем" [1, с.16].

К.Г. Юнг, порівнюючи ці уявлення з уявленнями європейців про свідомість і мислення відмічав, що "для нас же психічна активність зовсім не має значення. Ми вважаємо, що сновидіння і фантазії "нижче" свідомості, тому дехто з нас говорить про підсвідомість, про речі, які існують під свідомістю". [1, с.17] Але ж не лише специфіку способу мислення індіанців характеризує свого роду "кардіоцентризм" поряд з певним своєрідним баченням природи. Загально визнано, що "філософія серця" якнайкраще представляє національну традицію способу мислення і менталітету українського народу [5].

Як бачимо, читаючи праці національного українського філософа, поета і педагога Г.С. Сковороди, життя людини – це процес безперервного духовного розвитку, засобом якого є самопізнання. Лише дивляючись у середину себе, в своє серце, людина стає здатною до такого самопізнання. Саме з цією спроможністю людини пов'язана ідея "сродної праці", тобто тієї праці, яка "лягає нам на серце" [8, с.420].

Так, щодо загально визнаної опозиції "серце-голова", у відповідності до особливостей національного менталітету і філософ-українець П. Юркевич доходить висновку, що саме серце є основою психіки людини, тоді як розум лише її надбудова, серце людини може відкривати і схоплювати, висловлювати і розуміти – у тій мірі йому притаманний спосіб – такі переживання духу, які в силу своєї виключної духовності й ніжності, віддаленому знанню розуму недосяжні [9, с. 75-87].

Чи не вивчення підґрунтя, особливостей менталітету особистості як представником певної великої соціальної групи (ціннісні орієнтири ж формуються саме у великих соціальних групах) має бути серед того, що слід зробити насамперед, тими, хто прагне здійснити їй психологічну допомогу і сприяти особистісному зростанню?

Цікаво, що, ніби продовжуючи процитовані вище слова К.Г. Юнга та ін., знаменитий психолог J. Bugental (1987) висловився: "Тасмниця містить знання, в яких приховано інформацію. Тасмнича нескінченна, знання ж має межі: коли зростають знання, тасмниця стає все більшою... Психологі підстерігає спокса вступити в мову з клієнтами і відкинути тасмницю. У цій огидній угоді нерідко розкривається ілюзія, що існують відповіді на всі життєві проблеми, що можна розкрити значення кожного сну або символу і то ідеальною метою здорового психічного життя є раціональний контроль.

Психологі зобов'язані багато знати, але одночасно вони повинні відчувати благоговіння й покірність перед тасмницею. Будьмо відвертими – ми ніколи не володіємо і не здатні досягти повноти знань. Прикидатися, що ми знаємо недоліки клієнта й можемо підказати йому правильний вибір, – означає зрадити клієнта." [7; а також див.: 6, с.83-84].

Наявність етноцентризму (і не лише в досліджуваних чи в осіб, що потребують психологічної допомоги), з його сприйняттям усіх явищ з позицій "своїх" етнічної групи-еталону, інколи варто просто враховувати, щоб не виникло, наприклад занеження або заввищення чи взагалі значного викривлення результатів спостереження чи дослідження представників тієї чи іншої нації, тієї чи іншої культури. У часи активного "діалогу культур" може йти мова і про культурний шок на початку акультурації (соціокультурної адаптації).

Якщо розглядати, як то описують, послаючись на Т.Шибутані [4], соціалізацію як безперервну адаптацію живого організму до його оточення, то це є дуже доцільним для вирішення психологічних проблем мігрантів і осіб, що переживають певні значні зміни у їх оточенні, і взагалі, у сучасному глобалізованому мінливому світі.

Взагалі, якщо передбачати, що серед не науковців наукові статті на психологічні теми здебільшого читають психологи-практики, то маємо враховувати, що для сучасного практичного психолога аксіомою є "ніякий консультант (а тим більше психолог-консультант), не може вказувати іншій людині, як їй жити" [6, с. 83] з одночасним усвідомленням залежності того, як саме здійснюється надання психологічної допомоги від теоретичної орієнтації психолога і від його особистих нахилів і світоглядних орієнтирів. І, якщо соціалізацію розуміти як певний обов'язковий конформізм і важливу умову розвитку людини, то неконформістську поведінку можуть розглядати як таку, що суперечить процесу соціалізації, і таку, що не сприяє розвитку і самореалізації особистості у суспільстві.

І психологічна корекція відповідно може будуватися у напрямку виробки конформної поведінки, яка може посприяти кращій адаптації і соціалізації особистості. І якщо згадати, що містечтво, культура, наука базуються і розвиваються завдяки діяльності ніяк не конформістів, то якого розвитку ми можемо досягнути надавши якомога більшої кількості осіб подібну допомогу?

В історії ж людства прояви типової неконформістської поведінки сприяли змінам, розвитку, вирішенню проблем, які здавалися не вирішуваними. Тому сучасна психологічна допомога може бути націлена і на досягнення якомога більш гармонійного співіснування осіб, схильних до конформної поведінки, та неконформістів (з умінянням перетворення деструктивної неконформістської поведінки на конструктивну) у певній групі, з сприянням усвідомленню необхідності постійних змін для життя групи (як малої, так і великої).

Розвиток особистості і розвиток великої соціальної групи, що складається з особистостей можливі за умови їх існування. Тому маємо згадати дослідження психологів, що зацікавилися пошуком та логічного пояснення причин зникнення тих чи інших груп та важливих умов існування. Можна погодитися з цілком логічними висновками еволюційних психологів Дональда Кампбела, Ричарда Докінза та ін., що задія сприяння виживанню групи, її подальшому існуванню, задія урівноваження біологічної схильності до егоїзму з інтересами групи людські спільноти виробляли обов'язкові етичні і релігійні правила, які поступово стали сприйматися як загальнолюдські норми поведінки, загальнолюдські цінності.

Еволюційні психологи Wilson і Sober стверджують, що про-соціальна поведінка, альтруїзм виникли і закріпилися завдяки тому, що виживали саме групи, більшість індивідів яких мали схильність до взаємного альтруїзму [2, с. 598-599]. Тож, якщо усвідомлюємо важливість альтруїзму і загальнолюдських про-соціальних норм поведінки задія "виживання", існування груп (і великих соціальних груп теж, як у наш час це більше взаємопов'язані і складають найбільшу групу – Людство), то маємо сприйняти як найважливішу умову нашого існування допомоги формуванию того, що сприяє виживанню як малих так і

великих груп та Людства загалом – альтруїстичної про-соціальної поведінки.

Як свідчать дослідження телевізійних демонстрацій просоціальних образів, моделей альтруїстичної поведінки, просоціальної поведінці можна навчитися, якщо мати перед очима приклади альтруїстичних дій, або приклад надання допомоги іншим людям [2, с. 625-630]. Наведемо приклад: серед достатньо завантажених на роботі і вдома осіб, що склали 2 групи (30 і 48 осіб) нещодавно за результатами коротенького опитування встановлено, що всі досліджувані можуть згадати лише одного кіно-героя без шкідливих звичок, що безумовно надавав зразки альтруїстичної поведінки – песика Рекса. Тож яку теле-модель альтруїстичної про-соціальної поведінки можна наслідувати? "Комерційний відбір" щодо книг, журналів, кінофільмів, телешоу, вебсайтів може і надає цікавий матеріал для дослідження еволюційно сформованої психології, але не завжди сприяє розвитку альтруїзму і про-соціальної поведінки (все, що гарно продається чи має гарно продаватися залишає, інше зникає) [11, с. 39]. Кожна особистість у процесі розвитку набуває те, що називають моральністю, що свого часу досліджував, базуючись на деяких ідеях Ж. Паже. Л. Кольберг, разом з колегами, свого часу виділив три рівня і шість стадій морального розвитку [12]: I рівень – Доморальний рівень Стадія 1. Орієнтованість на схвалення чи осуд. Стадія 2. Простий інструментальний гедонізм (гарним є те, що задовольняє особисті потреби); II рівень – Мораль конвенціональної рольової конформності Стадія 3. Орієнтованість на те, що подобається іншим Стадія 4. Мораль обов'язку (гарним є підтримка закону і порядку, виконання обов'язку); III рівень – Рівень власних моральних принципів. Стадія 5. Мораль згоди і демократичного закону (гарним є, що відповідає суспільним цінностям і правам людини) Стадія 6. Мораль індивідуальних принципів совісті (основою для визначення гарного є індивідуальна філософія, що певним чином співвідноситься з універсальними принципами). За Л. Кольбергом, на п'ятій стадії морального розвитку людина переживає конфлікт через спроби інтегрувати мораль і закон, відмічаючи, що те, що морально, не завжди законно (і навпаки). Досягши шостої стадії людина усвідомлює наявність універсальних етичних принципів, які не завжди співпадають з наявними законами чи нормами, і саме відповідність тим принципам є мірилом моральності людини.

Сам Кольберг дійшов висновку у своїх дослідженнях [12, 13], що саме цієї стадії у реальності досягає не так багато людей (такі, як Мартін Лютер Кінг, Ганді і подібні). Критики Кольберга здебільшого доводили лише, що рівень моральності суджень не завжди відповідає такому ж рівню моральності поведінки [P. Valliant, T. Gauthier (2000)], а крос-культурні дослідження серед представників колективістських (несвропейських) культур здебільшого відмічали наявність п'яти стадій у дорослого населення з відмінною шостою, пов'язаною з усвідомленням зв'язку з усією певною групою і орієнтацією морального вибору на її благополуччя.

Таким чином, уявлення про досягнення особистістю найвищого морального рівня можуть певною мірою коливатися в представників різних культур. Саме тому сучасні науковці все більше уваги приділяють крос-культурним дослідженням співвідношень і відмінностей між людьми [10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Юнг К.Г. Тэвистокские лекции / К.Г. Юнг. – М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 1998 – 295 с.
2. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: Питер, 1996. – 685 с.
3. Аронсон Э. Большая психологическая энциклопедия. Почему человек ведет себя так, а не иначе. Психологические законы человеческого поведения / Элиот Аронсон, Тим Уилсон, Робин Эйкерт – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 558 с.
4. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Социальная психология / М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
5. Дубровина К.О. "Философия сердца" в украинській культурній традиції / Публікації Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України 2006 рік – http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Dubrovina.htm
6. Цимбалюк І.М. Психологічне консультування та корекція / І.М. Цимбалюк. – К.: ВД "Професіонал", 2005. – 656 с.
7. Bugental J. F.T. The Art of Psychotherapist. – N. Y.: Norton, 1987.
8. Сковорода Г.С. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира / Г.С. Сковорода // Повне зібрання творів. – Т. 1. – с. 420.
9. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / Юркевич П.Д. // Философские произведения: приложение к ж-лу "Вопросы философии". – М., 1990 – С. 75-87.
10. Психология и культура / [Под ред. Д. Мацумото]. – СПб.: Питер, 2003. – 718 с.
11. Палмер Дж. Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens/ Джек Палмер, Линда Палмер. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 384 с.
12. Kohlberg L. (1963). The development of children's orientations toward a moral order: Sequence in development of moral thought. Vita Humana. 6. 11-33.
13. Kohlberg L. (1964). Development of moral character and moral ideology/ In H. Hoffman & L. Hoffman (Eds.), Review of child development research (Vol. 1) New York: Russell-Sage Foundation.
14. Шульц Д.П., Шульц С.Э. История современной психологии / Д.П. Шульц, С.Э. Шульц. – СПб.: Евразия, 1998. – 528 с.

Подано до редакції 15.06.2010